

מדוע הטוב טוב?

האם אלוהים עצמו כפוף לחוקי המוסר? בעקבות הדילמה האפלטונית שביסודות הפילוסופיה, והדרך השלישית של חז"ל

הכפירה המסוכנת ביותר.

דרך ה'

ומה אמרו חז"ל בסוגיה זו? דן בה ר' לעזר (ר' אלעזר בשמו הבבלי) והוא החל את הסברו בפתגם לטיני, שלדעתי היה ידוע לרבים מן הדורות ההם: "פרא בסיליאוס או נומוס אגרפוס". כלומר, "עובר המלך החוק לא קיים". מלך בשם דם עובר תמיד במסלול הירוק במכס, ממש כפי גישתו של קארל בארת. אך רבי אלעזר מוסיף:

בנוהג שבטוב מלך בשם דם גזר גזרה, רצה מקיימה, רצה - אחרים מקיימים אותה. אבל הקב"ה אינו כן, אלא גזר גזרה ומקיימה תחילה. מאי טעמא? וְשִׁמְרָתָם אֶת מְשִׁמְרָתִי ... אֵינִי, ה' אני הוא ששמרתי מצוותי של תורה תחילה (ירושלמי ראש השנה פ"א, ג' ע"א).

למדנו מכאן שציווי המוסר (ולאחר מכן אפילו ההלכה בכלל) אינם תוצאה של רצונו השרירותי של הקב"ה, אלא הם דרכי ה', הבאים לידי ביטוי בדברי אברהם (בראשית יח, כח): "חֲלֵלָה לְךָ הַשְׁפֵּט כֹּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּטִי". שני מושגים מקראיים ביטאו את הקשר שבין המוסר האנושי לבין מה שניתן לכנות "המוסר" האלוהי: הראשון הוא ההירמוח לאלוהים, והשני - "דרך ה'". "דרך ה'!" מרגיש אני שהתורה מלמדת אותנו שפעמים רבות עומד האדם בפרשת דרכים והתורה רוצה שנמצא את הדרך שלכאורה עבר בה. לשני רעיונות מקראיים אלו תתווסף דרך שלישית, עם גוון שונה: לפי חז"ל, כאמור, הקב"ה מקיים מצוות, "דכוותיה" - זאת אומרת שהן מקבילות למצוות שלנו, אך לא זהות להן.

מצווה מקבילה

על רקע זה מבקש אני לסיים רשימה זו עם "דבר תורה" שמטעתי לפני שנים רבות מרבימורי הרב יעקב פינק ז"ל. וכך הוא סיפר: שאל פעם חכם (מורי ידע את שמו, אני שכחתי): ידוע לנו שהקב"ה מקיים מצוות, דוגמת הנחת תפילין. או אז מתעוררת שאלה שכמובן בלתי אפשרי לענות עליה. בני אדם מקיימים לפעמים את חייהם על קידוש השם. כיצד מקיים הקב"ה את מצוות קידוש השם? החכם ענה, וכדי להבין את תשובתו אנו חייבים להקדים הקדמה קצרה. בפסוק בירמיה (טו, יא) אנו קוראים: "וְאָתִי עֲבָדוּ וְאֶת תּוֹרָתִי לֹא שָׁמְרוּ". זאת פירושו חז"ל בהקדמת המדרש לאיכה באמירה: פרדוקסלית: "הלואי אותי עובד ואת תורתו שמרתי". על בסיס זה ענה אותו חכם - אמרה זאת היא היא ה"דכוותיה" - המקבילה של קידוש השם אצל ריבנו של עולם. הקב"ה מעדיף שישראל ישמרו את המצוות, ואף אם יעובדו אותה.

וכך, מעניין הרב שבדורות האחרונים ה"אתחלתא בגאולה" נעשתה דווקא על ידי אלה שעובדו את הקב"ה, אבל יחד עם זאת קיימו מצוות - עסקו בבניין הארץ, בהגנת האומה, ואפילו בלימוד ספרי קודש שנשכחו. זה, ועוד ועוד. ●

מבקש אני לפתוח את דבריי כאן בהתייחסות לאחד הריאליזם הראשונים של אפלטון - "אוייתפרון". מוצגת בו שאלה שאנסת אותה בלשון הישיבות: "האם הטוב המוסרי הוא טוב בגלל שהוא טוב בזכות עצמו, או שהוא טוב בגלל שאילוהים ציווה אותו", או בלשון אפלטונית: "שהוא אהוב לאל או לאלים".

דילמה זאת נראית כעוד שאלה פילוסופית פלפולית חסרת משמעות. לא נכון: נפקא מינה גדולה מסתתרת כאן. אם המוסר הוא טוב מעצמו, אילוהים ואכן, שתיהן ניתנו. המוסר הפילוסופי אף נתנה להן שמות. ההשקפה האחת, הוולונטריזם, מתמקדת ברצון - הרצון האלוהי שהוא מעבר לכול. השנייה, הרציונליזם, מבטאת את המעמד העצמאי של המוסר, והשכל מביא אותנו לקבל את המוסר. אבל הבה לא נשכח שעכשיו אנו מתייחסים לא רק לחובות האדם, אלא גם לחובות אלוהים!

בורא ללא חובות

עמדתו של הרציונליזם נראית פשוטה. היא מרגישה את עצמאות המוסר, וטוענת שהטוב והרע ברורים מעצמם ולא נזקקים לציווי האל. הטוב והרע הם מושגים מחולטים הנעוצים במהות הרבנים, ובכך די. אלו הווכרים את החלוקה שבין המצוות השכליות לבין השמיעיות, יבינו מיד (אולי) כיצד ניתן להבחין בין חיובים שמקורם בשכל, ובראשם המוסר, לבין מצוות שמקורן אינו באינטואיציה שכלית. מצוות המוסר הן אוניברסליות וידועות לבני אדם גם ללא התגלות נבואית.

כדי להעמיק בהבנת הגישה הוולונטריסטית נייער באחד מחשובי התיאולוגים הפרוטסטנטים המודרניים, קארל בארת (Karl Barth; 1886-1968). הוא מלמד שעל הבורא לא חלות חובות מוחלטות שהרי אין סמכות שהיא מעל לאילוהים. הוא יכול לשלוח את עובריו לגיהנום ולהטעותם, ומנגד - להנחיל גן עדן לרשעים. הצדק והעולם תלויים ברצון האלוהי בלבד. הטוב והרע נתפסים אצלו כתוצאה של אינטואיציה אנושית שאיננה בהכרח נכונה, כמושגים אנושיים, רליטיביים וסובייקטיביים. ואגב, אין בעיניו גם משמעות להבחנה בין חיובים שכליים ושמיעיים. הצורך לנסח הסבר לסבל הבלתי מוצדק המצוי בעולם איננו אלא הבל - סימפטום לשעבוד האדם לקריטריונים לוגיים ומוסריים שאינם חלים על האל. ולכן רעי איוב טועים בכך שהם מייחסים לאל תכונות מוסריות. כאן נעוצה בעיניו

עם נקוד

רוני אלדר

קונה הזיכרונות

יום אחד, ברחוב אחד, עובר אלטע זאכן, שקונה זיכרונות משומשים. חוקן שפוגש את האלטע זאכן הזה ואת הבן שלו, ברגע אחד של רפיון, מוכר לו את הזיכרון הכי יקר לו, וזכרון המפגש הראשון עם דודי, "הוקנה שלו", אזובת חייו. הזיכרון אמנם מתפורר ובלוי, אבל מיד אחרי שמכר אותו בסכום זעום מבין

חוקן את גודל מר טעותו, והמשך הסיפור מוקדם למסע להשבת הזיכרון ההוא ולהתמקמות עם ה"אלטע זיכרונות".

ספר ילדים שהגיבור שלו הוא איש זקן הוא לא דבר מצוי. גם הזוגיים היסודיים שבהם הוא עוסק - זיכרונות, געגוע ודריטה - הם נושאים שאנחנו רגילים לקטלג תחת חומרי קריאה למבוגרים. אבל ב"אנשים נגעו בירח" מוצעת אפשרות אחרת. רגע הרפיון הזה, ואחריו רגע ההכרה שבו חוקן מתחרט, הוא עין הברזל של הסיפור. הוא מחייב גם את הקורא, קטן כגדול, לעצור, לפרש את מצבד הזיכרונות הפרטי שלו, ולבחון אותם אחד אחד כנגד האור.

אורית גידלי, מחברת הספר, היא בראש ובראשונה משוררת, ומלמדת כתיבה. גם אני למדתי ממנה איך לאסוף חומרי חיים ולהתקין אותם לכדי שיר. הגילוי הנאות הזה חשוב גם מצד האתיקה, אבל בעיקר כי הוא מחזיק בתוכו גם את הנחות היסוד של הספר הזה. הזכרון רק מלווה את הספר כמו רישום מתווה דק. בתוכו, בזכות הכתיבה הצלולה, המבודדת, מתקיימת תנועה ערה מלב הקורא אל לב הסיפור וחזרה. לכל אורכו מונחת תוכנית יפהפית, שיריות, על יוקר המחזה במובן האנושי, כלומר, מה יקר באמת ומה פחות ומה הכרחי שישאר לתמיד. תוכנית שהן לכאורה תוכנית של מבוגרים. אבל רק לכאורה. הצורך לאתר את העיקר הפנימי, לברר ולדרג ולדייק, הוא צורך מוכר וממשי בהחלט, גם עבור ילדים.

"אני רוצה שתחזיר לי את הזכרון שלי", אמר חוקן, מתנשף. "הזכרון הזה יקר לי יותר מכל הגרוסקלים שבעולם". "להחזיר? מה פתאום", אמר האלטע זיכרונות, "כל כך נדיר למצוא היום זיכרונות על אהבה". "אני יודע שלא נשאר לי הרבה כוח ללכת", אמר חוקן, "אבל נשאר לי הרבה כוח להישאר, ואני לא אזוז מפה עד שתחזיר לי את הזכרון שלי".

התנועה מלב הסיפור אל לב הקורא מושגת גם הודות למלאכת האיור הנפלאה של תמי בצלאל, שיש בה התעקשות על יופי צלול וחד משמעי, מלא רגישות והדר. האיורים חולקים כבוד למילים שאותן הם מלווים, מעניקים להן חיים אבל לא כופים את עצמם עליהן, ולא מנסים לפצות על המאמץ שהמילה תובעת.

ככל שמתמידים בקריאה מתברר ש"אנשים נגעו בירח" בעצם בכלל לא מספר סיפור, הוא שר שיר. ויותר מזה, הוא מלמד אותנו איך עושה שיר ואיך עושים שיר. זה הורדא לא מעשה מסודר מאוד, בעולם שבו פרוהה היא מצדד מבוקש בהרבה משירה. אבל יש ילדים, כמו גם מבוגרים, שהנפש שלהם מקודדת (גם) לצורת שיר, והספר הזה עשוי לגרום להם להנהן באופן בלתי רצוני לכל אורכו.

אם לנסות להגדיר, האפשרות שמזמן מבט שירי על העולם היא אפשרות מלאת תנועה. השיר לא מחייב להתחלה ולאמצע ולסוף מוגדרים. הוא מתקיים במרווחים שבציר הזמן. בלשון הספר, הוא שייך למי שאין לו הרבה כוח ללכת, אבל יש לו הרבה כוח להישאר. ובסוף הקריאה בספר קל להיזכר שלפעמים כדאי מאוד דווקא להישאר. ●

אנשים נגעו בירח

אורית גידלי

איורים: תמי בצלאל

כנרת, זמורה ביתן, 2018, 40 עמ'

מיועד לגילאי 5-7 ומבוגרים

תשובות // 1. קובי ברייאנט **2.** חורבן, תוהו ובוהו **3.** כוכבים או קבוצות כוכבים (סיריוס, רגולוס, בלאטריקס, אנדרומדה, ארקטורוס) **4.** גיברלטר **5.** אֶתוֹן, אל השמש **6.** פְּהֶלֶךְ הַהֶם" **7.** מלחמת ששת הימים **8.** חמורו של המשיח (בבלי סנהדרין צח.) **9.** סלמאן רושדי **10.** חרקירי, התאבדות טקסית בחיתוך הבטן **11.** נקודת אוכף